

ISTORICUL CERCETĂRILOR PRIVIND RAPORTURILE MILITARILOR SOVIETICI CU LOCUITORII ȘI INSTITUȚIILE DIN ROMÂNIA

de

Antonio Faur

În mod curent, alegerea unui subiect de cercetare presupune parcurgerea unei bibliografii privitoare la acesta. Numai așa, cercetătorul – cunoscând stadiul cercetării unei problematici – are posibilitatea de a-și orienta investigațiile spre aducerea la lumină a noi date și fapte, aparținând fenomenului istoric investigat. Prin aceasta, el conferă originalitate și implicit valoare demersului său. Nu întotdeauna însă, despre subiectul ales se găsesc referiri în bibliografie, mai cu seamă dacă investigațiile se află, din motive obiective, într-o fază incipientă. Piedicile de netrecut puse în calea restituirii unor aspecte ale istoriei contemporane a României, până în anul 1989, au făcut imposibilă o cercetare istorică riguroasă, care să conducă la constituirea unei veritabile istoriografii a problematicii care ne interesează.

Dacă, pe de o parte, scrierile politice și istorice anterioare anului 1990, cu mici excepții, au trecut sub tăcere aspectele nefavorabile ale raporturilor militarilor sovietici cu populația și cu administrația țării, pe de altă parte se poate afirma că au creat o imagine mitică a militarului sovietic și a Armatei Roșii. De altfel, o asemenea viziune a fost impusă în toate țările „eliberate“ de această forță, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Referirile oficiale erau însoțite, mai ales în perioada imediat următoare războiului, de epitetele glorioase, eliberatoare și invincibilă. Orice ar fi putut contrazice punctul de vedere oficial nu era spus, nu trecea de cenzură. Pe ecranul istoriei, figura soldatului sovietic apărea întotdeauna supradimensionată, ca un fel de erou care anunța timpurile ce urmau să vină, construite și cu sacrificiul său. El întruchipa, parcă, calitățile și valorile civilizației socialiste superioare.

Discursul politic oficial, chiar și monumentele publice, completau această imagine, care, deși pornea de la niște realități, sfârșea prin a le transforma în mit. Nu a fost luată în considerare, de către istoricii marxiști, Armata Roșie ca ocupant, fiind ignorat – cu bună știință – tot ceea ce nu convenea oficialităților. Numai accesul la informația arhivistică a făcut posibilă scrierea adevărului, sub toate aspectele sale, inclusiv cele negative, acoperite de tăcere, pentru aproape jumătate de secol.

Această atitudine este determinată de comportamentul real al militarilor, ori a diverselor comandamente sovietice, despre care instituții ale statului ne-au lăsat o serie de mărturii, unele de o importanță excepțională.

Istoriografia problemei se află, așadar, în faza de constituire, cu toate că, încă înainte de 1989, se făceau anumite referiri la raporturile militarilor sovietici cu populația și cu administrația României, dar și acestea în limitele permise de regimul politic comunist.

De remarcat însă că în străinătate au fost publicate studii și articole, în care autori bine informați, gazetari și personalități (care au făcut parte din Comisia Aliată de Control), au scris adevărul despre comportamentul militarilor sovietici în România.

Dacă românii din țară nu au avut acces la punctele de vedere ale acestora, datorită efectelor instalării cortinei de fier și a controlului sovietic asupra vieții lor, este totuși relevant faptul – care ne aduce o minimă satisfacție – că lumea liberă a luat act, la momentul potrivit, de drama pe care o trăia poporul român, ca și celelalte popoare care au intrat în sfera de influență sovietică.

O evaluare – pe temeiul unor necesare exigențe istoriografice – a scrierilor care ne preced și vizează, fie și tangențial, raporturile cu locuitorii și administrația țării, impune examinarea a tot ceea ce a apărut (în țară și în afara ei) până în 1989. O etapă a acestei întinse perioade de timp (de patru decenii și jumătate) poate fi circumscrisă primelor două decenii postbelice (1944–1964). ea a debutat prin implicarea propagandei comuniste, care – încă din timpul războiului – a încercat să impună o imagine imaculată a Armatei Roșii, care n-ar fi avut decât un rol pozitiv, acela de „eliberatoare“ a țării noastre. Discursul politic al liderilor comuniști a vehiculat această idee, care va deveni clișeu, după cum rezultă din mai multe cuvântări ale lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Chiar din octombrie 1945, descoperim în raportul politic al Comitetului Central la Conferința Națională a P.C.R. afirmația că: „Armata Roșie s-a acoperit de glorie nepieritoare în războiul de nimicire a forțelor hitleriste..., măbind astfel admirația întregii lumi față de puternicul stat sovietic“¹ (subl. ns. – A.F.). Peste numai câțiva ani s-a produs, din rațiuni moscovite, o asociere a prezenței Armatei Sovietice pe teritoriul de est al României cu „actul“ de la 23 august 1944, la care, de altfel, aceasta n-a avut nici o contribuție directă. Se făcea o trecere subtilă de la acțiunea militară sovietică la faptul politic intern, pe care l-ar fi determinat: „Victoriile Armatei Sovietice asupra hoardelor fasciste *au înlesnit* (subl. ns. – A.F.) forțelor democratice interne... să făurească actul de la 23 august 1944“². În textul aceluiași discurs, rostit de Gheorghe Gheorghiu-Dej la ședința plenară a C.C. al P.C.R. din 3–5 martie 1949, se vorbea de „eliberarea teritoriului țării noastre de către eroica Armată Sovietică“³, fără să se amintească nimic de contribuția diviziilor române.

Pentru a pune în evidență, cu mai multă pregnanță, rolul avut de Armata Roșie în cadrul operațiunilor militare de pe teritoriul României, comuniștii români

¹ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, Ediția a III-a, Editura pentru Literatură Politică, București, 1952, p. 6.

² *Sarcinile P.M.R. în lupta pentru întărirea clasei muncitoare și pentru transformarea socialistă a agriculturii. Raport la ședința plenară a C.C. al P.M.R. din 3–5 martie 1949*, în *op. cit.*, p. 271.

³ *Ibidem*.

au procedat la eliminarea factorului militar român, de acum înainte acesta ne mai fiind invocat, multă vreme, la aniversările de la 23 august. S-a fondat, în 1949, o teză la care a fost nevoită să adere și istoriografia, referitoare la semnificația istorică a zilei de 23 August, considerată „zi a eliberării României de către glorioasa și nebiruita Armată Sovietică”⁴ (subl. ns. – A.F.). Ziarul *Scânteia*, ca instrument al comuniștilor români, colporta noua teză, cu o vizibilă stângăcie: „Datorită faptului că *eliberatoarea României a fost armata Statului Socialist* sărbătorim această zi (de 23 august – n.n.) *ca o mare sărbătoare națională*”⁵ (subl. ns. – A.F.). Nu este surprinzător că, pe baza unor asemenea justificări, s-a ajuns, în 1951, la următoarea formulare: „23 August, ziua eliberării României de către Armata Sovietică”⁶ (subl. ns. – A.F.). Avem în față o falsificare deliberată a adevărului istoric, menită să slujească interesele puterii comuniste de la București, care, prin acest demers, își flata patronii de la Moscova. Disprețul față de sentimentele poporului român este depistabil într-o frază din *Cuvântul de salut* – din partea P.M.R. – la congresul al XIX-lea al P.C. al Uniunii Sovietice, pe care o transcriem: „*Oamenii muncii din Republica Populară Română nutresc o dragoste nemărginită eliberatoarei lor, Uniunea Sovietică..., și celui mai scump prieten al poporului român, tovarășului Stalin*”⁷ (subl. ns. – A.F.). Iată, deci, că un neadevăr a început să facă carieră în plină epocă stalinistă, de la presă (ziare și radio) până la editarea, în tiraj de masă, a unor cuvântări ale conducătorilor de partid. Era inevitabil ca într-un asemenea context, teza eliberării României de către Armata Roșie să fie introdusă și în manualele școlare, care aveau și un rost formativ. Astfel, în *Istoria R.P.R. (manualul pentru „învățământul mediu”)* întâlnim, la partea a X-a, un asemenea titlu: „*Eliberarea națională a României de către glorioasa Armată Sovietică*”⁸ (subl. ns. – A.F.). Din acest moment, când și școala a fost subordonată politicului, istoria națională a suferit un proces de gravă denaturare, generații de elevi fiind obligate să se alimenteze din „noile învățături”, dintre care cea referitoare la înalta menire de eliberator a soldatului sovietic s-a aflat în prim-planul vieții publice. Cei care știau adevărul au fost participanții la evenimente și care au avut de suferit de pe urma lor. În memoria acestora erau încă vii abuzurile comise de Armata Roșie în România, care au marcat viața multora. Totodată, se adunaseră în arhivele din județele țării cantități impresionante de documente, în care au fost consemnate și *alte fapte*, deloc onorante pentru prestigiul unei așa-zise armate eliberatoare.

⁴ *Cinci ani de la eliberarea României*, în *loc. cit.*, p. 337.

⁵ *Scânteia*, 1949, nr. 1511, p. 1.

⁶ *30 de ani de luptă a Partidului sub steagul Lenin și Stalin. Raport prezentat în ziua de 8 Mai la adunarea solemnă în cinstea celei de-a treizecea aniversări a întemeierii Partidului Comunist din România*, în *Scânteia*, 1951, nr. 2036, p. 1.

⁷ *Scânteia*, 1952, nr. 2477, p. 1.

⁸ *Istoria R.P.R. Manual pentru învățământul mediu*, sub redacția lui Mihail Roller, Editura Didactică și Pedagogică, (București), 1952, p. 669. Numai pe o singură pagină (669) se găsesc încă trei formulări: „23 August 1944, ziua eliberării României de către glorioasa armată sovietică”; „Eliberarea României de către Armata Sovietică”; „Eliberarea patriei noastre de către glorioasa Armată Sovietică”.

După cum se știe, în anul 1958 trupele sovietice s-au retras din România⁹, eveniment care a avut un evident impact și asupra modului cum au fost reformulați termenii cu privire la istoria națională. După *Declarația* din aprilie 1964, interpretarea referitoare la rolul Armatei Roșii pe teritoriul României este reconsiderată, fapt care indică o nouă orientare având ca obiect momentul istoric din vara anului 1944: „În ziua memorabilă de 23 august 1944 – afirma Gheorghe Gheorghiu-Dej – dictatura militară-fascistă a fost răsturnată, Antonescu și ceilalți membri ai guvernului au fost arestați...”¹⁰. Lipsște chiar și o mențiune despre implicarea forțelor interne în acțiunea de pregătire a loviturii de stat. Nu era desigur „prudent” și „înțelept” să fie minimalizată prea mult contribuția militarilor sovietici la eliberarea nord-vestului României. Aceasta ar fi determinat reacții dure din partea Moscovei și, ca atare, s-a recurs la punerea în circulație, pentru câteva decenii, a unor asemenea aserțiuni. În limbajul puterii comuniste de la București își face loc, de acum înainte, și Armata Română – voit ignorată până atunci, pentru ca întregul merit al alungării trupelor hitleristo-horthyste să-i revină Armatei Roșii, care a luptat „umăr la umăr”¹¹ (în locul acestei formulări va apare, ulterior, următoarea: „cot la cot”¹²) „cu glorioasa Armată Sovietică”, pentru „izgonirea trupelor hitleriste de pe întreg teritoriul țării”¹³. Din dorința ca sensibilitatea sovieticilor să nu fie prea tare atinsă, a fost introdusă în discursul politic o frază, care va fi uzitată pe parcursul mai multor ani: „Poporul român va cinsti veșnic amintirea vitejilor ostași sovietici care și-au dat viața pentru libertatea țării noastre; sângele vărsat în comun a cimentat prietenia și alianța dintre poporul român și poporul sovietic...”¹⁴.

Trecuseră două decenii de când trupele sovietice au pătruns, în ofensiva lor spre vest, pe teritoriul României, timp în care autoritățile comuniste au produs mai multe interpretări, toate de factură conjuncturală și tributare interesului de partid, cu privire la prezența factorului militar străin în țară. Abia în 1964, când începea să se afirme comunismul național, a fost operată o separare tranșată între ceea ce s-a întâmplat la 23 august și modul cum s-au comportat militarii sovietici, fiind reținută numai acțiunea lor comună – cu ostașii români – pentru scoaterea diviziilor germane și ungare din țară. Se recuperase, totuși, o componentă a realității, rămânând, ca un deziderat important, restituirea întregului adevăr, adică punerea în evidență a abuzurilor comise de militarii sovietici, ca fapt istoric incontestabil, cu consecințe extrem de dureroase asupra locuitorilor.

⁹ *România. Retragera trupelor sovietice. 1958*, coordonator I. Scurtu, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1997.

¹⁰ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *A XX-a aniversare a eliberării României de sub jugul fascist*, Editura Politică, București, 1964, p. 5.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Nicolae Ceaușescu, *Expunere la aniversarea a 45 de ani de la crearea P.C.R.*, în *Opere alese*, vol. I, (1965–1970), Editura Politică, București, 1982, p. 182.

¹³ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *A XX-a aniversare a eliberării României...*, p. 9.

¹⁴ *Ibidem*.

Evident, o asemenea inițiativă nu putea să pornească de la oficialități, deoarece ele erau preocupate de relațiile cu Uniunea Sovietică, fiind evitată crearea de noi discordii, chiar dacă erau sacrificate adevăruri evidente. În consecință, instrumentarea istoriei a înregistrat, ca practică generalizată, și instalarea unor tabu-uri asupra investigării procesului de sovietizare a României, care a început odată cu ocuparea ei de către Armata Roșie. Chiar dacă unii istorici au încercat să abordeze – cu obiectivitate – acest fenomen, ei s-au confruntat cu cenzura (care nu le-a permis publicarea rezultatelor cercetărilor) și cu măsuri interdictive, între care și blocarea accesului la documentele existente, prin scoaterea de la cercetare a acelor fonduri arhivistice în care se aflau documente referitoare la problematica în discuție, astfel că, până la 1989, când s-a prăbușit sistemul comunist din România, au apărut prea puține comentarii despre aceasta. Excepție face cartea istoricului V. Fl. Dobrinescu, cu titlul *România și organizarea postbelică a lumii (1945–1947)*¹⁵, în care au fost prezentate, pentru prima dată într-o lucrare apărută în țară, unele aspecte comportamentale ale militarilor sovietici. Interpretarea, fără îndoială temerară, era marcată de o necesară prudență, pentru ca să poată vedea lumina tiparului. În capitolul patru al cărții, consacrat Comisiei Aliate de Control (sovietice), pe lângă reproducerea unor pasaje din documente¹⁶ (măcar mărturia istorică să „vorbească“!), era menționat faptul că guvernul României a „evitat“ să aducă la cunoștința autorităților militare sovietice „o serie de abuzuri, din *nefericire* destul de numeroase, săvârșite de trupele de ocupație“¹⁷. Au fost, de asemenea, făcute referiri concrete la valoarea bunurilor „ridicate“ de militarii sovietici (în perioada dintre 10 octombrie 1944–10 ianuarie 1945, acestea au fost evaluate la 34.644.772.210 lei¹⁸) – fără forme legale – de la locuitorii și instituțiile din țară, acest jaf contrazicând flagrant ideea că aceștia s-ar fi comportat ca aliați. Dimpotrivă, după asemenea experiențe, cei care le-au trăit au văzut în Armata Roșie o forță de ocupație străină. Reținem și aprecierile cu privire la solicitările de bunuri (pentru „întreținere“) ale trupelor sovietice, care, în mod obișnuit, erau mult mai mari decât „necesitățile efectivului probabil și normal, înregistrându-se cereri de provizii pe o armată de câteva milioane“¹⁹, ceea ce a contribuit la secătuirea rezervelor interne și a redus, în măsură alarmantă, mijloacele de existență ale populației. S-a introdus în circuitul științific problematica sensibilă a refugiaților români din Basarabia și nordul Bucovinei. Notabilă este și maniera în care a fost reliefată atitudinea guvernului român față de comportamentul militarilor sovietici. Apărând sub egida Academiei, această carte lansa câteva puncte de pornire în cercetarea unor realități dramatice. Din

¹⁵ Valeriu Fl. Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii (1945–1947)*, Editura Academiei R.S.R., București, 1988.

¹⁶ *Ibidem*, p. 63–64.

¹⁷ *Ibidem*, p. 62.

¹⁸ *Ibidem*, p. 76.

¹⁹ *Ibidem*, p. 65.

perspectiva lucrării noastre, considerăm că se impune a fi apreciate aceste demersuri, care reprezintă un cert câștig istoriografic. Din păcate, contextul politic n-a fost favorabil unei examinări riguroase, însoțite de o argumentare substanțială, a tot ceea ce au făcut trupele sovietice pe teritoriul României. La acest nivel de cunoaștere a ajuns cercetarea istorică din țară – în chestiunea de care ne ocupăm – până la finele anului 1989.

Dacă pentru istoricii români aceste realități n-au constituit obiect de studiu, din motivele arătate mai sus, nu același lucru s-a întâmplat cu gazetarii străini, care s-au informat, din multiple surse, despre stările de lucruri din țară în anii 1944–1945. Prin anchetele pe care le-au făcut, dar mai ales prin onestitatea relatării faptelor și poziția adoptată față de tendințele autorităților sovietice – începând cu membrii acestora din Comisia Aliată de Control (sovietică) și terminând cu barbariile comise de ostașii Armatei Roșii –, acești ziariști au semnalat factorilor de decizie politică și opiniei publice occidentale „felul în care s-au purtat“ militarii sovietici în România și disprețul pe care „l-au arătat“ aceștia „pentru viața individuală și pentru proprietate, fie particulară, fie de stat“²⁰.

Cel mai tenace, în a-și procura informații sigure, a fost gazetarul american Reuben Markham, corespondent în România al ziarului *Christian Science Monitor*, care a și fost expulzat²¹ din țară, datorită criticilor profesate la adresa sovieticilor. Munca sa riscantă, dacă ne gândim în ce condiții se informa (când România era ocupată de trupele sovietice, iar ziariștii străini erau supravegheați), a fost materializată într-o carte memorabilă, care a apărut la Boston, în anul 1949, cu titlul *Romania under the soviet yoke*²². Prin intermediul ei, publicul occidental, cu deosebire cel american, a avut posibilitatea de a afla la ce samavolnicii au fost supuși, de către Armata Roșie, locuitorii României, ca și instituțiile statului. Este cea dintâia mărturie, puternică și convingătoare, despre începuturile acțiunii de comunizare a țării care au fost însoțite de un cortegiu de fărădelegi ale militarilor sovietici. O parte a acestora Reuben Markham le

²⁰ Această afirmație aparține ziaristului Mark Etheridge, trimis al guvernului american în România, în toamna anului 1945 (Apud Constantin Hlihor, *Armata Roșie în România. Adversar, aliat, ocupant (1940–1948)*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1996, p. 174.

²¹ Generalul Cortlandt Van Rensselaer Schuyler, reprezentant al S.U.A. (din toamna anului 1944) în Comisia Aliată de Control, își amintea modul cum a fost tratat ziaristul american: „Tot în luna mai 1946 – n.n.), Reuben Markham, care trimisese reportaje despre incidente la care fusese martor, a fost chemat la cartierul general al Comisiei (Aliate de Control – n.n.) de către generalul Vinogradov. I s-a spus că *articolele sale demonstau o puternică atitudine antisovietică, inclusiv insulte la adresa Armatei Roșii* (subl. ns. – A.F.)... În consecință, Vinogradov i-a spus că i se retrage viza de ședere în România“ (I. Chiper, Fl. Constantiniu, A. Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944–1947)*, Editura Iconica, 1993, p. 65–66; C. V. R. Schuyler, *Misiune dificilă. Jurnal (28 ianuarie 1945–20 septembrie 1946)*, ediție îngrijită de Al. Oșca și M. Chirițoiu, Editura Enciclopedică, București, 1997 p. 330–331).

²² Reuben H. Markham, *Romania under the soviet yoke*, Meador Publishing Company Publishers, Boston, 1949. În limba română a apărut abia în 1996, în cadrul Bibliotecii Sighet: *România sub jugul sovietic*, Fundația Academia Civică, București, 1996 (traducerea este semnată de George Achim).

consemnează, în termeni necruțători: atacuri asupra persoanei și a proprietății, violuri care au îngrozit populația și deportarea românilor din nordul Bucovinei și Basarabiei în U.R.S.S. De reținut faptul că el a redat, cu realism, atmosfera de teroare instaurată de Armata Roșie. Cartea este scrisă într-un stil specific genului reportericesc și constituie o mărturie de excepție despre destinul României într-un moment crucial al existenței sale (din acest secol). A fost, indiscutabil, cea mai reușită și exactă reconstituire a unor aspecte semnificative ale raporturilor militarilor sovietici cu societatea românească²³, deci cu atât mai importantă, sub raport istoriografic. Ea a constituit, totodată, o *replică* – documentată și dominată de dorința de a spune adevărul – la propaganda oficialităților comuniste de la București, care intoxica – prin toate canalele de informare ale statului – opinia publică din România cu teza „eliberării țării de către glorioasa Armată Sovietică“.

O altă carte, cu un mesaj similar, a apărut în anul 1950, avându-l ca autor pe Arthur Gould Lee²⁴. Acesta l-a cunoscut îndeaproape pe regele Mihai I (cu care a avut convorbiri în legătură cu evenimentele despre care scrie). Mai ales în capitolul IX al acesteia (*Dezamăgirea*²⁵) sunt formulate comentarii critice cu privire la abuzurile comise de militarii sovietici în România, care au consternat până și familia regală, prin gravitatea și frecvența lor.

Pe parcursul ultimului deceniu, când obstacolele din calea cercetării interne au fost înlăturate, s-a înregistrat un progres evident în direcția depistării mărturiilor documentare și a valorificării lor cu prioritate. De altfel, s-a ajuns la înțelegerea faptului că simplele afirmații generale, care puteau fi veridice, nu aveau „rezistența“ necesară, decât numai dacă acestea se fundamentau pe o solidă și de necontestat informație documentară. Prin urmare, primul demers care trebuia întreprins era efectuarea de investigații arhivistice cât mai stăruitoare. În același timp au fost recuperate – atât în țară cât și în străinătate – valoroase documente *memorialistice*, care aruncau o lumină clară asupra evenimentelor, exercitând o adevărată fascinație asupra cititorilor. Ne-au reținut atenția, sub acest raport, memoriile generalilor Nicolae Rădescu²⁶ și Constantin Sănătescu²⁷, foști prim-miniștri ai țării, dar și cele ale unor participanți la mișcarea de rezistență anticomunistă²⁸. În anul 1993 a fost editat un volum de documente (40) aflate în arhive americane și engleze (care se referă la perioada 1944–1947),

²³ Vezi, mai ales, capitolul *Rusia devastează și jefuiește* (Reuben Markham, *op. cit.*, p. 371–387). Editorul cărții, Romulus Rusan, nota următoarele: „cartea lui Reuben H. Markham rămâne o capodoperă a literaturii documentare din acel timp de răscruce“ (Reuben Markham, *op. cit.*, p. 457).

²⁴ Arthur Gould Lee, *Crown against sickle. The story of King Michael of Romania*, Hutchinson and Co. (Publishers) Ltd., 1950. Versiunea românească a cărții are titlul: *Coroana contra seceră și ciocanul. Povestea regelui Mihai al României*, Editura Humanitas, București, 1998.

²⁵ *Ibidem*, p. 143–164.

²⁶ Nicolae Rădescu, *Începutul ocupației*, în *Memoria*, 1992, nr. 6, p. 108–110.

²⁷ Constantin Sănătescu, *Jurnal*, Editura Humanitas, București, 1993.

²⁸ Menționăm, cu deosebire, cartea lui Cicerone Ionițoiu despre *Rezistența armată anticomunistă din munții României, 1946–1958* (București, 1993).

concurând la o mai nuanțată înțelegere a unuia dintre procesele fundamentale (intrarea României în sfera de influență sovietică, în 1944 precum și instaurarea regimului comunist la București în anii 1945–1947 – n.n.) ce au marcat istoria contemporană a României²⁹ (subl. ns. – A.F.). Este, astfel reprodus un întreg fragment din lucrarea memorialistică a lui C. V. R. Schuyler³⁰ (asupra căreia vom reveni) și nota însărcinatăului cu afaceri al S.U.A. la Moscova (George Kennan) către Secretariatul de Stat (din 11 noiembrie 1944, în care sunt menționați „factorii generatori ai resentimentelor sovietice față de România”³¹). De un interes aparte este raportul despre activitatea Comisiei Aliate de Control din România, datorat generalului de brigadă C. V. R. Schuyler, „reprezentantul șef”³² al S.U.A. în aceasta. Așadar, au fost puse la dispoziția specialiștilor importante surse documentare străine, ceea ce a propulsat în prim-planul științei istorice o problematică actuală și a determinat o activitate a cercetării istorice interne, cu scopul de a fi descoperite mărturiile existente despre aceasta.

Considerăm că anii 1994–1996 constituie o etapă distinctă în istoriografia națională a problematicii de care ne ocupăm. Ea se remarcă printr-o mai atentă investigație arhivistică, publicarea de izvoare inedite și modul de interpretare a realităților românești din perioada finală a celui de-al doilea război mondial. Cercetarea arhivelor locale și a celor centrale a avut rezultate concludente, care au fost comunicate prin intermediul unor reviste (de specialitate sau cultură), ca și a câtorva volume independente. Altfel spus, interesul manifest pentru sursele primare s-a concretizat în studii și articole, apoi în publicarea unor serii de documente cu privire la comportamentul militarilor sovietici. Le vom consemna, respectând ordinea apariției acestora.

Pe temeiul investigațiilor pe care le-am făcut în anul 1993, am conceput o primă lucrare despre raporturile sovieticilor cu populația Bihorului în lunile septembrie–octombrie 1944 (deci în momentul acțiunii lor ofensive), pe care am publicat-o în periodicul orădean *Cetatea Bihariei*³³. Am stăruit asupra deposedării forțate de bunuri materiale de către militarii sovietici, a locuitorilor din mai multe așezări bihorene, reproducând – pentru argumentare – un număr de cinci documente necunoscute. Pentru zona de vest a României, acestea reprezintă cea dintâi contribuție documentară la cunoașterea exceselor comportamentale ale militarilor Armatei Roșii. Este de apreciat, totodată, inițiativa istoricilor militari Aurel Pentelescu și Constantin Hlihor de a publica în *Revista Română de Istorie Militară*, la rubrica semnificativ intitulată *Oamenii*

²⁹ I. Chiper, F. Constantiniu, A. Pop, *op. cit.*, p. 6–7.

³⁰ Aceasta a apărut inițial în *Witness to the origins of the Cold War*. Edited by Thomas T. Hammond, University of Washington Press, Seattle and London, 1986, p. 123–160 (capitolul *View from Romania*). A fost tradus și publicat în *Revista Română de Studii Internaționale*, XXV, 1991, nr. 3–4 (113–114), nr. 5–6 (115–116).

³¹ I. Chiper, F. Constantiniu, A. Pop, *op. cit.*, p. 95–98.

³² *Ibidem*, p. 149–162.

³³ Antonio Faur, *Contribuții documentare inedite cu privire la raporturile Armatei Sovietice cu populația Bihorului (în lunile septembrie–octombrie 1944)*, în *Cetatea Bihariei*, Oradea, 1994, nr. 3. p. 4–5; nr. 4, p. 5.

au dreptul să știe, un grupaj de documente (16) despre *Armata Sovietică de ocupație în România*³⁴, care ne apare acum, după o jumătate de secol, cu imaginea ei adevărată. Alte documente aparținând acestei categorii au fost incluse în două volume editate de Arhivele Statului din România în 1994, cu titlurile *România – marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial*³⁵ și *România. Viața politică în documente (1945)*³⁶. Acestea completează, cu noi date, la fel de revelatoare, cunoașterea atitudinii trupelor de sovietice de ocupație.

Concomitent cu extinderea comentariilor, tot mai incisive³⁷, continuă fluxul de informație inedită, îmbogățindu-se baza documentară, ceea ce conferă un conținut corect generalităților³⁸. Astfel, în anul 1995 sunt tipărite două volume despre Convenția de Armistițiu cu Națiunile Unite³⁹, precum și un altul despre Armata Roșie în România⁴⁰, în care sunt cuprinse 61 de documente⁴¹ (din perioada 20 iunie–31 martie 1947) și 11 tabele cu date referitoare la incidentele și neregulile „făptuite“ de militarii sovietici (1944–1945). Apariția acestui volum a pus în lumină, prin intermediul unor mărturii scoase din anonimatul arhivelor, situația tragică a României, din momentul în care pe teritoriul ei au pătruns trupele sovietice. Mitul Armatei Roșii „eliberatoare“ este desființat, în locul acestuia fiind așezat adevărul că e vorba de ocupație militară sovietică, cu tot cortegiul de nenorociri pe care le-a produs, dintre care reținem: „abuzurile fel de fel, fărâdelegile și samavolniciile, subminarea, ignorarea sau alungarea

³⁴ Colonel Aurel Pentelescu, maior dr. Constantin Hlihor, *Armata Sovietică de ocupație în România (1944–1958)*, în *Revista de Istorie Militară*, 1944, nr. 4, p. 2–10; nr. 5, p. 3–6; nr. 6, p. 4–9; nr. 1, p. 10–12; nr. 2, p. 7–12. Vezi și Constantin Hlihor, Ion Petrescu, *Armata Roșie în România*, în *Totuși iubirea* (iulie 1994).

³⁵ *România – marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial. Documente*, coordonator M. R. Mocanu, Editura Arhivelor statului, București, 1994.

³⁶ *România. Viața politică în documente. 1945* coordonator Ioan Scurtu, Editura Arhivelor Statului din România, București, 1994.

³⁷ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1994; Constantin Hlihor, *Ocuparea României de către Armata Roșie. Premise. Etape. Consecințe*, în *Revista istorică*, 1994, nr. 9–10, p. 870–875; *Veteranii pe drumul onoarei și jertfei 1941–1945. Avânt peste Carpați*, București, 1994; George Tomaziu, *Jurnalul unui figurant*, Editura Univers, București, 1994; *România și războiul mondial din 1939–1945*, Iași, 1995; Al. Oșca, Mircea Chirițoiu, *Considerații privind rezistența organelor militare ale statului român față de ocupația țării de către Armata Roșie (1945)*, în *6 Martie 1945. Începuturile comunizării României*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1995, p. 262–278.

³⁸ Șerban Papacostea, *Cuvânt înainte* la volumul *6 Martie 1945...*, p. 6.

³⁹ Este vorba de: *România și Armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, coordonator M. R. Mocanu, Editura Arhivelor Statului din România, București, 1995; Antonio Faur, *Măsuri legislative și economico-administrative de aplicare a Convenției de Armistițiu (septembrie 1944 – mai 1945)*, Editura Fundației Culturale „Cele Trei Crișuri“, Oradea, 1995.

⁴⁰ *Armata Roșie în România. Documente (I)*, în colecția „*Revista de Istorie Militară*“, București, 1995. La realizarea acestuia au colaborat: dr. Constantin Hlihor, Ilie Manole, Aurel Pentelescu, Gheorghe Vartic, Mihai Macuc, Constantin Aioanei, Liviu-Aurel Martin, Mircea Dănuț Chiriac și Gavril Preda.

⁴¹ Cea mai mare parte a acestora (de la documentul IX, din 3 septembrie 1944, și până la documentul nr. LX, din 26 mai 1945) se referă la diverse aspecte ale comportamentului militarilor sovietici pe teritoriul României. Ele provin din mai multe fonduri aflate în arhiva Ministerului Apărării Naționale, Arhiva Serviciului Român de Informații și Arhivele Istorică Centrale din București.

autorităților locale, profanarea bisericilor, tâlhăriile, spargerile și devastările de crame, crâșme, cămări, magazii, magazine, depozite, etc.⁴². Preocupările pentru cercetarea fondurilor arhivistice externe s-au materializat și prin editarea *Jurnalului parizian*⁴³ al lui Dumitru G. Danielopol, fost expert al Băncii Naționale a României și secretar general al delegației române la Conferința de Pace de la Paris, din anii 1946–1947. Din perspectiva cercetării noastre, sunt importante cele 31 de documente „confidențiale”⁴⁴ în care sunt formulate aprecieri cu privire la politica Uniunii Sovietice față de România, care viza exclusiv „obținerea cu beneficii pentru a-și îmbunătăți propria stare deplorabilă”⁴⁵. Într-un raport al său din 22 iunie 1945, către Subsecretariatul de stat de la War Office, viceamiralul Stevenson, șeful Misiunii militare engleze din cadrul Comisiei Aliate de Control, atrăgea atenția asupra „rechiziționărilor neoficiale sau, pur și simplu, a jafului și tâlhăriilor trupelor rusești” (subl. ns. – A.F.), conchizând că este „imposibil de stabilit cu exactitate la cât se ridică acestea”⁴⁶. O analiză remarcabilă a modului cum sovieticii au aservit, sub raport economic România, o face Paul Poenaru, președintele Mișcării Naționale a Românilor Democrați⁴⁷.

Era firesc ca în urma acestei febrile căutări și descoperiri de documente, din care unele au și fost publicate⁴⁸, să se treacă la o lucrare de sinteză, care să încerce o recuperare integrală a fenomenului istoric în discuție. Prima lucrare, dedicată examinării prezenței militare sovietice în România, a și apărut⁴⁹ în anul 1996. Autorul ei, Constantin Hlihor, surprinde toate ipostazele acestei armate, mai exact cea de adversar, de aliat și de ocupant. El a optat pentru o temă – așa cum preciza, în Cuvânt înainte, Florin Constantiniu – care „decenii de-a rândul a fost interzisă istoricilor români”. Fără să fie „inhibat de dificultățile de tot felul ce-i stăteau în cale”, Constantin Hlihor a înfățișat faptele obiectiv și competent⁵⁰. Într-adevăr, avem în față o interpretare de referință asupra problematicii pe care o reconstituim, care contribuie la modificarea percepției asupra Armatei Roșii, în sensul că acesta ni se dezvăluie, fără echivoc, ca o forță de ocupație străină. Conduita militarilor sovietici este surprinsă mai ales în capitolele finale ale cărții, dedicate prezentării gamei variate a abuzurilor comise de trupele sovietice.

⁴² *Armata Roșie în România. Documente...*, p. 14.

⁴³ Dumitru G. Danielopol, *Jurnal parizian. Documente confidențiale*, ediție îngrijită de Valeriu Florin Dobrinescu și Nicolae Niclescu, Editura Institutului European, Iași, 1995.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 44–206.

⁴⁵ D. F. Stevenson, *Interpretarea sovietică a termenilor Armistițiului*, în Dumitru G. Danielopol, *op. cit.*, p. 54.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 54.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 188–196.

⁴⁸ Vezi și Antonio Faur, *Comportamentul ostașilor sovietici pe teritoriul Bihorului*, în *Crișana Plus* Oradea, 1995, nr. 32, p. 7; nr. 33, p. 10; nr. 34, p. 3; nr. 35, p. 3; nr. 36, p. 3; nr. 37, p. 5.

⁴⁹ Constantin Hlihor, *Armata Roșie în România. Adversar. Aliat. Ocupant (1940–1948)*, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1996.

⁵⁰ Florin Constantiniu, *Cuvânt înainte* la cartea lui Constantin Hlihor despre *Armata Roșie în România...*, p. 6.

Desigur, lucrările la care ne-am referit au pus în lumină, cu destulă claritate, rolul pe care l-a avut Armata Roșie – cu ajutorul căreia Moscova și-a aplicat planurile de sovietizare – în schimbarea destinului României. Această realitate a focalizat atenția unor cercetători dornici să facă accesibile cititorilor noi fațete ale adevărului. Au fost continuate investigațiile, atât pe plan național cât și direcția identificării unor surse străine de informare, a căror obiectivitate nu poate fi pusă sub semnul întrebării. Efectul unor asemenea strădanii nu s-a lăsat prea mult așteptat. Astfel, în anul 1997 a fost integral tipărit *Jurnalul*⁵¹ generalului C. V. R. Schuyler, reprezentantul american în Comisia Aliată de Control. Această *carte – document* a îmbogățit considerabil cunoașterea unor întâmplări din perioada anilor 1944–1947, când s-a aflat la București, în mijlocul evenimentelor. Istoricul Edward Mark afirma, pe bună dreptate, că jurnalul său constituie un document de o mare importanță istorică⁵², mai ales că „nici un alt participant la evenimentele din 1944–1947 n-a lăsat o descriere mai amănunțită a ceea ce el a văzut”⁵³ (subl. ns. – A.F.). Este remarcată „claritatea cu care generalul Schuyler a înțeles evenimentele”⁵⁴ și le-a conseninat în valoroasa sa carte. Subscriem la această apreciere, fiindcă o privire atât de lucidă și o intuire atât de exactă a experiențelor la care a fost supusă România de către ocupații sovietici nu mai întâlnim în lucrările scrise, într-un spirit nepărtinitor, de martori străini. Pentru situarea în context european a problematicei pe care, o reconsiderăm, de o certă utilitate este cartea istoricului francez Jacques de Launay despre „marea prăbușire” germană din ultimele luni ale celui de-al doilea război mondial, cu accent nu numai pe operațiile militare, ci și pe excesele comportamentale ale trupelor sovietice. El precizează că, ani de zile, un asemenea „subiect” era considerat „inoportun”, dar a sosit momentul ca specialiștii să-i acorde atenția cuvenită. Își exprimă convingerea, în „calitate de istoric” că, „orice adevăr trebuie rostit”, fără nici o teamă și oricare ar fi consecințele acestui demers: „Nu putem ignora o parte a istoriei”⁵⁵ (subl. ns. – A.F.), afirmă Jacques de Launay, idee pe care o împărtășim, pentru că are o valabilitate universală și se poate aplica la toate epocile și în mod deosebit la cea contemporană, despre care există încă o masivă informație inedită, astfel că numai o parte a ei a fost restituită. În capitolul intitulat *Drumul spre nord-vest* cartea include și câteva pagini consacrate României⁵⁵, informația fiind sumară iar materialul prea tolerant cu trupele sovietice: „Au existat câteva violuri comise în stare de ebrietate. De asemenea, au mai fost cazuri deosebite, la sate. În București, oraș cunoscut în 1944 pentru străzile sale „fierbinți” și fauna de

⁵¹ C. V. R. Schuyler, *Misiune dificilă. Jurnal (28 ianuarie – 20 septembrie 1946)*, ediție îngrijită de Al. Oșca și Mircea Chirițoiu, Editura Enciclopedică, București, 1997.

⁵² *Ibidem*, p. 7.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ Jacques de Launay, *Marea prăbușire, 1944–1945*, Editura Polirom, Iași 1996.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 133–137.

prostituete, dintre care cele mai înzestrate făcuseră „universitatea“ în Malta, lipsiți de femei, rușii au găsit ușor parteneri, fără a fi obligați să le vâneze. Pretențiile Armatei Roșii au fost asemănătoare cu cele ale oricărei armate în campanie: alimente și băutură, cazare și distracții⁵⁶. Autorul francez, datorită faptului că n-a avut acces la date concrete, a minimalizat suferințele locuitorilor țării la nivelul unor întâmplări comune, lăsând astfel impresia că Armata Roșie a avut un comportament aproape de normalitate, dacă ne raportăm la situația de război. Realitatea era cu totul alta, ceea ce vom demonstra în capitolele următoare.

Între cărturarii români care ne-au lăsat mărturii despre „timpul prin care au trecut“, cu deosebire despre raporturile militarilor sovietici cu populația țării, se detașează filosoful Constantin Rădulescu-Motru, fost președinte al Academiei Române. Însemnările sale memorialistice din anii 1944–1945⁵⁷ au o acuratețe neobișnuită, abundând în date concrete (adică în exemplificări), cărora li se asociază comentariul personal, de factură psihologică și filosofică, spre care autorul era îndrituit, devreme ce era o autoritate în domeniu. De aceea, explicațiile sale merg în adâncime, nu se limitează la o consemnare faptică. Savantul român – ca autor și uneori, participant la ceea ce se întâmplă – încercă să înțeleagă ce se petrece și să explice mecanismele interioare ale unui comportament sovietic atât de agresiv, cu consecințe alarmante, deoarece este nevoit să constate că niciodată n-a văzut „o asemenea groază la sat“⁵⁸ (subl. ns. – A. F). Dintre numeroasele note cu privire la momentele istoriei trăite de C. Rădulescu-Motru, reținem o formulare din 23 septembrie 1944, care, deși scrisă telegrafic, conține adevăruri zguduitoare: „Țara (este – n.n.) jefuită și lăsată la discreția samavolniciei trupelor de ocupație rusă. Soldații și chiar ofițerii români dezbrăcați până la piele de armata rusă. Refugiații de prin Basarabia și Bucovina fugind, care cum apucau, pentru a nu fi surprinși de ruși, țărani și proprietari mari și mici devastați, femei necinstite de soldați ruși beți. *Urgie completă*“⁵⁹. În textul lui C. Rădulescu-Motru pulsează suferința întregii națiuni, aflate într-un moment crucial al existenței sale.

Dacă la nivel național s-au configurat unele din dimensiunile fenomenului pe care-l examinăm, prin publicarea de documente (arhivistice și memorialistice) și maniera de interpretare a conținutului acestora, în anumite zone ale țării situația este diferită, în sensul că nu s-au publicat lucrări decât despre comportamentul sovieticilor în județele din vestul țării, începând cu anul 1994. Menționăm

⁵⁶ *Ibidem*, p. 135.

⁵⁷ C. Rădulescu-Motru, *Revizuire și adăugiri*. 1944, Ediție de Rodica Bichiș, Editura Floarea Darurilor, București, 1997; Idem, *Revizuire și adăugiri*, 1945, Ediție de Gabriela Dumitrescu, Editura Floarea Darurilor, București, 1999.

⁵⁸ Dinu C. Giurescu, *Comentar la carte lui C. Rădulescu-Motru, Revizuire și adăugiri*, 1944..., p. 291.

⁵⁹ C. Rădulescu-Motru, *Revizuire și adăugiri*. 1944..., p. 291.

aspectele cercetate: abuzuri ale militarilor sovietici pe teritoriul Bihorului (1944–1945)⁶⁰, destinul tragic al românilor basarabeni și bucovineni aflați pe teritoriul Bihorului (1944–1945)⁶¹, modul de comportare al sovieticilor în județul Arad⁶², efectele economice ale prezenței unităților sovietice în județul Sălaj (oct. 1944–1945)⁶³ și raporturile sovieticilor cu locuitorii din județele din vestul României (1944–1945)⁶⁴. Toate acestea sunt repere utile pentru reconstituirea complexității raporturilor militarilor sovietici cu populația și instituțiile statului român din județele Arad, Bihor și Sălaj.

Am prezentat, cu comentariile de rigoare, evoluția cercetărilor cu privire la prezența Armatei Roșii în România, dar mai cu seamă în județele din vestul acesteia, cu semnalaarea urmărilor tragice ale unei asemenea situații istorice. Se poate constata că, mai ales în ultimul deceniu, au apărut lucrări ale unor autori străini și români, care se referă la comportamentul militarilor sovietici, punând – cu pregnanță în evidență – faptul că este vorba nu de o armată eliberatoare, ci de una de ocupație străină. A fost parcursă doar o etapă, de început, fără îndoială promițătoare, a cunoașterii impactului produs în societatea românească de trupele sovietice. De aceea, apreciem că se impune nu numai aprofundarea investigațiilor, pentru a fi restituite acele realități care au o semnificație națională și continentală, dar și efectuarea de cercetări regionale, prin intermediul cărora să poată fi valorificată, sub raport istoriografic, o mare cantitate de surse documentare inedite. Cum imaginea generală se compune din fragmente, ni se pare firesc să accentuăm asupra necesității studierii riguroase a realităților locale, din provinciile și județele țării, fără de care ne vom menține la stadiul unor aserțiuni generale, lesne contestabile.

⁶⁰ Antonio Faur, *Aspecte ale abuzurilor trupelor sovietice pe teritoriul Bihorului (1945)*, în *Tribuna*, Cluj-Napoca, 1996, nr. 9, p. 13; Idem, *Contribuții documentare la cunoașterea atitudinii soldaților sovietici față de locuitorii din Beiuș (sept.–oct. 1944)*, în *Analele Universității din Oradea*, seria Istorie–Arheologie, Tom VI–VII, 1996–1997, p. 266–301; Idem, *Contribuții documentare la cunoașterea activității delegatului Comisiei Române pentru Aplicarea Armistițiului în județul Bihor*, în *Crisia*, 1996–1997, p. 239–245; Idem, *Din istoricul Cercului Teritorial Bihor (noiembrie 1944)*, în *Cele Trei Crișuri*, 1999, nr. 1–2, p. 4–5; Idem, *Consemnări documentare despre realitățile bihorene din toamna anului 1944*, în *Cele Trei Crișuri*, 1999, nr. 3–4, p. 5; Idem, *Aspectele economice ale raporturilor militarilor sovietici cu populația din sudul Bihorului (sept. 1944 – decembrie 1945)*, în *Omagiu istoricului Gheorghe Buzatu la 60 de ani*, Editura Muzeului Vrancei, Focșani, 1999, p. 814–832.

⁶¹ Idem, *Destinul tragic al românilor basarabeni și bucovineni aflați pe teritoriul Bihorului (1944–1945)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1998, 336 p.

⁶² Idem, *Documente inedite. Dezarmarea jandarmilor din județul Arad de către militarii sovietici*, în *Cele Trei Crișuri*, 1997, nr. 1–3, p. 5; Idem, *Considerații cu privire la comportarea militarilor sovietici în județul Arad (1944)*, în *Cele Trei Crișuri*, 2000, nr. 1–3, p. 5; *Raporturile militarilor sovietici cu reprezentanții administrației din județele Arad și Bihor (1944–1945)*, în *Cele Trei Crișuri*, 2000, nr. 4–6, p. 40–49.

⁶³ Idem, *Din efectele economice ale prezenței unităților sovietici în județul Sălaj (oct. 1944–1945)* (lucrare în mss., trimisă – spre publicare – la Acta Musei Poroilissensis).

⁶⁴ Idem, *Comportamentul armatei sovietice în județele din vestul României (1944–1945)*, în *Arhivele Totalitarismului*, 1997, nr. 17, p. 36–41; 1998, nr. 19–20, p. 85–101; Idem, *Armata Roșie în județele din vestul țării (1944–1945). Noi adevăruri despre comportamentul acesteia (I–II)*, în *Cele Trei Crișuri*, 1999, nr. 7–9, p. 3; nr. 10–12, p. 1, 7.

**THE HISTORICAL RESEARCH WORKS CONCERNING
THE RELATIONSHIPS BETWEEN THE SOVIET MILITARY MEN
AND THE ROMANIAN INHABITANTS AND ADMINISTRATION**

Abstract

The author studies the historiografic preoccupations regarding this subject, ascertaining that, until 1989, save from some papers published abroad, there were written but incidentally works on the relationships of the soviet military men with the romanian administration and the inhabitants of the country. However, in the last decade, the historiografic research on the problem of this realities, has been constituted and have resulted in the publication of books, studies and articles of doubtless documentary and interpretative value.